

Cetl, Jiří

Marxistické pojetí dějin filosofie a sociologie XIX. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1958, vol. 7, iss. B5, pp. 114-117

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107328>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

mluví o kých, atd., a všude, kde — aniž užívá slova „cit“ nebo „pocit“ — skutečně city analyzuje, činí to ve prospěch, nikoli v neprospěch správného chápání umělecké tvorby.

Bylo by možno ještě leccos namítnout proti Zykmundově pojetí stranickosti (chybí zde zřetel subjektivní uvědomělosti) a bylo by možno ukázat i na další nedostatky, které pramení v přemíře problémů, jež ani nemohly být zvládnuty v jediné práci. Těžkým nedostatkem autorovým je ovšem to, že přistupuje k těmto problémům spíš s velkou odvahou nežli s velkými znalostmi oborů (gnoseologie, psychologie, logika, estetika), o něž se v práci opírá. Ostatní vážné omyly jsou důsledkem základního omylu. Není to omyl jen jeho. Ale na rozdíl od autorů ostatních, vycházejících ze stejných premis, rozšířil platnost své základní teze na celou oblast umění a tím ovšem narazil na problémy, které — jak již bylo řečeno — ani řešit nemohl. Je totiž zřejmé, že mu šlo v první řadě o to, aby ukázal, že všechny otázky umělecké tvorby jsou zásadně řešitelné jen tehdy, přistoupíme-li k nim z jeho hlediska. Nesouhlas s jeho hlediskem neznamená proto zneuznání jeho úsilí o řešení téměř všech problémů estetiky. Otázka vkusu, kýče, nadání, umělecké fantazie, inspirace, typizace atd. jsou nadto dosud spornými otázkami. Zykmund již podal návrh na jejich řešení. I ti, kteří s ním nesouhlasí, musí jeho názory vážít, nejen popírat.

Josef Macháček

Marxistické pojetí dějin filosofie a sociologie XIX. století i veškerého vědeckého, kulturního, politického a hospodářského vývoje XIX. století pokusili se v obecně formě načrtnout sovětskí vědci, když za vedení profesora A. A. Zvorykina vypracovali ve formě tezí materiály pro pátý svazek „Dějiny vědeckého a kulturního vývoje lidstva“, které mají vyjít pod záštitou UNESCO. Podle plánu francouzského profesora *Charlesa Moraze* má pátý svazek Dějiny zachytit období mezi léty 1775—1905 a podat přehled vývoje všech vědních oborů (oddíl II), veškeré výroby a techniky (oddíl III), ekonomických, sociálních a politických poměrů i všech oblastí kulturní tvorby (oddíl IV) ve století XIX., při čemž má být zachycen i kulturní vliv „tradičních civilizací“ na obrození méně vyspělých (oddíl V). K pojetí a struktuře tohoto návrhu měli sovětskí vědci řadu připomínek; poněvadž však práce na spise podle původního plánu již značně pokročila, vypracovali své teze ve shodě s návrhem, i když marxistická realizace schematu, navrženého nemarxistou, musela narazit na řadu obtíží.¹ Mnohé z nich se dotýkají i těch částí tezí, které podávají zhuštěný a heslovitý náčrt dějin filosofie a sociologie. Vývoj filosofie je probírán v oddíle čtvrtém (kapitola 20), zatím co vývoj sociologie v oddíle druhém (kapitola 7, § 6), tedy izolovaně; nadto filosofie i sociologie jsou odtrženy od vývoje věd i od vývoje společnosti atd.

Výklad filosofie XIX. století počíná zhodnocením vlivu francouzské revoluce na vývoj filosofického myšlení ve Francii i v jiných zemích a vysvětlením filosofického významu „kultu Rozumu“; z francouzské filosofie jsou jmenovitě uvedeni Condorcet a Canbanis. Odtud teze přecházejí k osvícenství americkému (Jefferson, Franklin, Payne aj.), ruskému (Kozelskij, Novikov aj.), polskému (Kołłataj, Stašic); do osvícenských proudů je zařazen i Radišev. — Výklad německé klasické filosofie tu začíná subjektivním idealismem Fichteovým (Kant má být zařazen do předchozího svazku), následuje filosofie Schellingova a poté Hegelův systém objektivního idealismu. Podtržen je tu význam Hegelovy idealistické dialektiky a velký vliv hegelovské filosofie na myšlení jiných národů. Na analýsu rozkladu hegelovské školy v Německu má pak navázat zhodnocení Feuerbachova antropologického materialismu, kritujícího idealismus a teologii a působícího v řadě zemí. Významné místo zaujímá v tezích samozřejmě Marxův a Engelsův objev dialektického a historického materialismu, který kriticky využívá veškerého bohatství předchozího filosofického myšlení, překonává idealistickou dialektiku a metafyzický materialismus a stává se metodologickým základem přírodních věd. — Větší část dalšího výkladu pak má být věnována buržoasní filosofii, bojující proti materialismu a dialektice. Jde v první řadě o pozitivismus, který vznikl ve Francii a který jak u svého zakladatele Comtea, tak u dalších stoupců chce překonat protikladnost mezi materialismem a idealismem, pod heslem kritiky metafyziky obrozuje agnosticismus a fakticky likviduje filosofii, když ji rozpouští v jednotlivých konkrétních vědách. Dále jde o schopenhauerovský voluntarismus a iracionalismus, který má opožděně silný ohlas v Německu i v jiných zemích, a o anglické pokračování pozitivismu, zvláště u J. S. Milla, z jehož díla nemůže být opomenut ani jeho pokus vybudovat formální logiku na základě čistého induktivismu. — Poté se teze vrací opět k německé filosofii, když se zmiňují o vulgárním materialismu a o hnutí novokantovském, které mění kantiánství v důsledný subjektivní idealismus a které se později stává filosofickým základem reformismu a revisionismu. Vývoj pozitivismu je tu pak dokumentován jednak vznikem pragmatismu, jehož centrum se přenáší do USA, kde

se stává „filosofií byznysu“, jednak empiriokriticismem, který se snaží využít výsledků přírodních věd, aby modernisoval starý subjektivní idealismus berkelyánský a humeovský a tím upevnil svoje gnoseologické posice. Hned za empiriokriticismem zařazují teze americký a anglický neorealismus, dále Boutrouxovu filosofii náhodnosti a intuitivismus Bergsonův, poté německé, anglické a italské novohegelianství, které připravovalo půdu pro fašismus a nacismus. Z německé filosofie má tu být probrána dále škola fenomenologická, iracionalismus a amoralismus Nietzscheův, z filosofie ruské idealista Solovjev, novokantovství „legálních marxistů“, ruský machismus a filosofická reakce po porážce revoluce 1905. Po zmínce o filosofickém hnutí v Číně jsou teze zakončeny marxistickou filosofii na přelomu století (Plechanov, Mehring, Labriola; počátek filosofické činnosti Leninovy).

Tezím lze vytknout, že neuvádějí některé důležité postavy filosofie XIX. století (překvapuje např., že nejsou jmenovitě a samostatně uvedeni ruští revoluční demokraté, dále Darwin, Spencer, atd.); teze také nedávají možnost poznat, kam by mohli být zařazeni někteří jménem neuvedení filosofové (např. Herbart, Bolzano, Lotze, E. Hartmann, Fechner, Wundt, Brentano, Tolstoj atd.); diskutovatelné je zařazení raného pozitivismu. Chybí jakákoliv zmínka o filosofických směrech, otevřeně zdůvodňujících věrouky pozitivních náboženství (novothomismus), postrádáme tu i konstatování vzniku nových temat v buržoasní filosofii (např. tzv. teorie hodnot), dále postižení změn v rytmu a tempu filosofického vývoje v různých obdobích (např. „krise filosofie“ v buržoasním myšlení v polovině XIX. století) apod. Přesto se však domnívám, že základní pojetí a rozvržení též v podstatě správně zachycuje vývoj filosofie v XIX. století. Přednosti tohoto pojetí zvláště vyniknou, srovnáme-li je s pojetím obvyklým v podobných přehledech západoevropských, které nám tu může reprezentovat např. Gerhard Lehmann svou „Filosofii XIX. století“.² Lehmannovi se vývoj filosofie jeví jako proces, který je na společenském a kulturním prostředí více méně nezávislý. Podle Lehmannova se filosofie XIX. století vyvíjela od německého idealismu pokantovského (Reinhold, Maimon, Fichte prvního období), přes „romantickou“ filosofii (Schleiermacher, Novalis, Solger, Krause) k absolutnímu idealismu (Schelling, Fichte z roku 1801, Hegel) a jeho odpůrcům (Fries, Herbart, Schopenhauer). Odtud pak podle Lehmannova vede filosofický vývoj přes „pozdní idealismus“ (Schelling ve stáří, J. H. Fichte, Fechner, Lotze), přes „krisi filosofie“ (jíž se tu rozumí hegelovská levice a Marx s Engelsem!) a přes vulgární materialismus a novokantovství k pozitivismu Comteovu, Millovu, Laasovu, Avenariovu a Machovu (Lehmann sem přiřazuje i imanentní filosofii) a k „vědecké syntezě“ (Spencer, Wundt, E. Hartmann). Lehmannovi se tedy daří filosofický vývoj XIX. století jednotně pojmut jedině za cenu toho, že jej zeschematizoval a ochudil o řadu zjevů a směrů (ale také vyzvedl postavy druhého a třetího řádu) a že se omezil pouze na myšlení západoevropské (a z něho až na malé výjimky na myšlení německé). Lehmann člení filosofický vývoj do schematických kategorií, které jsou sice v západoevropské filosofické historiografii už tradiční, nikoli však přesné a objektivní, a nestará se při tom o to, že naruší historický sled vývoje. Jednota a zákonitost filosofického vývoje je zde tedy dána jednotou Lehmannova schématu, které nemůže vystihnout skutečné souvislosti, proporce a antagonismy filosofické vývoje, tu skutečnou jednotu, která je v dějinách filosofie XIX. století (stejně jako v kterémkoli jiném období) dána zákonitostí utváření a probíhání filosofie jako vědy. Lehmann k tomuto poznání ovšem nemohl dospět, protože zcela podcenil vědeckou filosofii marxistickou, nepochopil význam jejího vzniku ani její místo v dalším vývoji moderního myšlení. A tím, že nepochopil perspektivu vývoje vědecké filosofie, nemohl vystihnout ani perspektivu veškeré filosofie XIX. století. Filosofie XIX. století je mu sice zakončena „vědeckou syntezou“, ale Lehmann ji nechce označit za nějaké vyvrcholení. Za nejcharakterističtější rys filosofie XIX. století považuje stále vzrůstající degeneraci, protože prý vliv pozitivismu, historismu a iracionalismu způsobil, že filosofie je zatláčována „ideologiemi“. — Lehmannovo pojetí dějin filosofie XIX. století nám tedy nepřímo dokazuje oprávněnost a plodnost koncepce též sovětských, které dovedly jednotně postihnout základní obrys zákonitostí filosofického vývoje v XIX. století a naznačit jeho perspektivy.

Teze dějin sociologie XIX. století jsou zpracovány obdobně stručně jako teze dějin filosofie, na rozdíl od nich je však jejich pojetí a struktura diskutovatelná (což je pochopitelné, uvědomíme-li si, že tu jde v podstatě o prvý náčrt k marxistickým dějinám sociologie, které dosud nebyly vytvořeny). Za ústřední bod tezí je nepochybně správně označen vznik a vývoj historického materialismu. Teze však nikde zásadně nevymezují, jak samy chápou sociologii, přesněji řečeno: jak určují poměr mezi sociologií a historickým materialismem. Z toho, že je tu vývoj sociologie probírán samostatně, zdá se vyplývat, že teze považují sociologii za samostatnou speciální vědu a historický materialismus za její obecnou metodu, která umožnila zvědeckění sociologie, a že tedy poměr mezi sociologií

a historickým materialismem chápou obdobně jako vztah mezi historií jako vědou a historickým materialismem. Na druhé straně však veškeré předmarxistické sociologické myšlení je tu pojato jako příprava vzniku historického materialismu a celý další vývoj po vzniku historického materialismu jako jeho pokračování a prohlubování nebo jako boj proti němu.³ Z toho se zase zdá vyplývat, že teze chápou historický materialismus nejen jako metodu speciální vědy sociologie, ale přímo jako samostatnou vědeckou sociologii (ačkoli se historický materialismus dosud téměř obecně chápe jako obecná, filosofická věda, která je součástí marxistické filosofie, dialektického a historického materialismu). Tyto potíže ovšem souvisejí s tím, že dosud není uspokojivě vyřešen problém předmětu marxistické filosofie, vztahu dialektického a historického materialismu a řada otázek dalších, což ovšem teze ani rozřešit nemohly.

Teze počínají Herderem, v jehož soustavě byl rozvinut geografismus Montesquieuův, a přecházejí pak k Hegelově aplikaci idealistické dialektiky na společenské jevy, při čemž mají být zhodnoceny klady i zápory Hegelovy filosofie dějin. Ze sociologických myšlenek utopických socialistů, St. Simona a Fouriera, vyzvedují se tu zvláště jejich náběhy k pochoopení úlohy materiálního činitele ve vývoji společnosti a významu třídního boje, jehož problém pak dále rozpracovala francouzská restaurační historiografie (Tierry, Guizot, Mignet), která má i v jiných otázkách význam pro sociologii. Po výkladu socialisticky zaměřených názorů ruských revolučních demokratů přistupují teze ke vzniku historického materialismu, jehož učení o zákonitém chodu historického procesu, o rozhodující úloze výrobních sil a výrobních poměrů ve společenském vývoji, o sociálně ekonomických formacích, o úloze třídního boje a o revoluci atd., znamenala převrat v učení o společnosti. — Teoretickým základem boje buržoasní sociologie proti historickému materialismu byl především sociologický systém Comteův, z něhož se tu upozorňuje zvláště na idealistické učení o třech stadiích a připomíná Comteův agnosticismus v otázkách společenského života. Teze ukazují, že odmítnutí revolučních skoků ve vývoji společnosti vedlo ke zdůvodnění evolucionismu, podtrhují reakční význam obnoveného malthusianství a tzv. sociálního darwinismu, který se nakonec (např. u Gumpłowicze) sblíží se rasismem, jehož předním hlasatelem byl Gobineau. S pozitivismem v sociologii souvisela pak tzv. organická teorie společnosti, jejímž základním smyslem bylo zvětňování třídních antagonismů. Pak teze jmenují geografickou teorii společnosti (v nových formách u Recluse, Mečnikova), psychologickou školu v sociologii, subjektivní sociologii narodníků, sociologické názory novokantovců (odtržení společenských věd od přírodních, resignace na poznání zákonitostí společenského vývoje) atd. Závěr tezí je věnován dalšímu vývoji historického materialismu (Plechanov, Lafargue, Mehring, Bebel a rané spisy Kautského), dále revisionismu v učení o společnosti a „ekonomickému materialismu“; je tu zdůrazněna důležitost posledních prací Engelsových (úloha osobnosti, význam idejí ve společenském vývoji) a Leninův přínos k rozvinutí historického materialismu.

Je zřejmé, že teoretické a obecné metodologické nejasnosti, o nichž byla výše řeč, do jisté míry ovlivnily i výběr a uspořádání směrů a škol, které jsou v tezích uváděny. Je tu i řada mezer, když např. chybí Condorcet, utilitarismus, liberalismus, sociální psychologie herbartovská, objektivisující směry v sociologii (Durkheim) atd. Zvláště chudě se zdá být zastoupen směrů v buržoasní sociologii na konci XIX. století; při tom často nelze posoudit, jak jsou chápány jednotlivé směry (nelze např. rozhodnout, kteří sociologové budou zařazeni pod heslo: „Různé odrůdy psychologické školy“). Postrádáme-li však leccos v tezích, nesmíme zapomínat, že řada sociologicky významných směrů, názorů a postav má být podle rozvržení spisu vložena jinde, v přehledu vývoje historických, právních a ekonomických věd i psychologie XIX. století, které mají být v 5. svazku Dějin probrány každý v samostatném oddíle. Lze proto pochopit, před jak těžkou volbu byli postaveni autoři tezí, když se rozhodovali, co zařadit do vývoje sociologie a co do sousedních disciplin. Jestliže tedy teze dějin sociologie XIX. století do značné míry vývoj sociologie vytrhují z celkového vývoje ostatních společenských věd i z vývoje všeobecně ideologického a politického, je to z větší části způsobeno celkovým plánem díla, který byl navržen a bude realizován vědci nemarxistickými.

V této souvislosti však nelze závěrem nepřipomenout jednu okolnost rázu obecnějšího. Diskuse o plánu páteho dílu „Dějin vědeckého a kulturního vývoje lidstva“ je článkem celého řetězu diskusí, v nichž sovětskí vědci započali tvořivou spolupráci s vědci západními. „Vestník istorii mirovoj kultury“, který začal vycházet v roce 1957, je jakýmsi nástrojem této výměny názorů a spolupráce v široké problematice kulturní historie, filosofie dějin i dějin filosofie a vědy. Časopis sleduje zahraniční produkci v těchto oborech, referuje o knihách i časopisech, přináší články západních autorů a připojuje k nim komentáře, informuje o sovětské produkci v recenzích, psaných v západních jazycích atd. Již od

prvního svého čísla přetiskuje náčrt, osnovy a teze „Dějín vědeckého a kulturního vývoje lidstva“ a podílil se na jejich přípravě tím, že uveřejňuje připomínky a doplňující materiály sovětských vědců k celkovému pojetí i k jednotlivým otázkám.⁴ Z odpovědí autorů návrhů, které jsou tu rovněž otištěny, je zřejmo, že se Tito nemarkisté vážně zabývají sovětskými připomínkami a návrhy. Sovětští vědci jsou pak pověřováni vypracováním jednotlivých pasáží v různých svazcích Dějín nebo jejich teze jsou přijímány za základ další práce. Ukazuje se tedy, že přes odlišnost názorů lze uskutečňovat mezinárodní spolupráci ve vědě. A sovětští vědci přitom ukazují, že tato spolupráce nikterak neznamená opouštění principiální stanovisko marxistické.

POZNÁMKY

¹ Návrh plánu 5. svazku „Dějín vědeckého a kulturního vývoje lidstva“, diskusi o něm i sovětské teze uveřejnil Vestnik istorii mirovoj kultury, 1957, č. 4, str. 141—178.

² Gerhard Lehmann, Geschichte der Philosophie VIII a IX, Berlin 1953.

³ Proto také teze (na rozdíl od obvyklé praxe buržoasních dějín sociologie) předpokládají, že vznik marxistické sociologie bude probrán před výkladem o vytvoření tzv. buržoasní sociologie v systému Comteově, ač letopočtem vzniku patří comteovská sociologie před historický materialismus.

⁴ Srov. Vestnik istorii mirovoj kultury, 1957, č. 1, str. 95—166; č. 2, str. 107—139; č. 3, str. 127—175.

Jiří Čelí

Česká a slovenská filosofie v prvních dvou svazcích sovětských Dějín filosofie

Snad pro žádnou jinou vědu nemá studium vlastních dějín takový význam jako pro filosofii. Nelze se proto podívat tomu, že každý, kdo má o filosofii zájem, sáhne po práci o dějinách filosofie se stejnou dychtivostí, jako po monografii pojednávající třeba o nejaktuálnějším filosofickém problému. V poslední době jsme se o tom mohli přesvědčit dvakrát — když po dlouhých přípravných pracích a velkých diskusích vyšly první dva svazky *Dějín filosofie* (Istorija filosofii, sv. I a II, Moskva 1957), jež za spolupráce celé řady filosofů a pod redakcí M. A. Dynnika, M. T. Jovčuka, B. M. Kedrova, B. M. Mitina a O. V. Trachtenberga vydává Filosofický institut sovětské Akademie věd.

Dějiny filosofie mají podat přehled vývoje filosofického a sociologického myšlení od nejstarších dob až po současnost; jsou rozvrženy celkem do čtyř dílů: první dva svazky přehlízejí vývoj filosofie až do vzniku marxismu, svazek 3. a 4. mají pak obsáhnout marxistickou filosofii a idealistické směry působící po vzniku marxismu. Ve srovnání s podobnými pracemi buržoasních dějepisců filosofie je neobvyklá „šíře záběru“ těchto dějín, které se neomezují na výklad a hodnocení tradičních již filosofických postav a směrů, ale přinášejí informace o filosofickém a sociologickém myšlení v Indii, Číně, Japonsku, v zemích Střední Asie, Latinské i Severní Ameriky a podávají i přehled o dějinách filosofie některých zemí evropských (Polska, Jugoslávie, Bulharska atd.), které až dosud většinou stály mimo pozornost autorů příruček dějín světové filosofie.

„Dějiny filosofického myšlení“, napsal kdysi Eduard Urx ve svých poznámkách ke Králově Československé filosofii, „mohou mít značný význam pro další vývoj tohoto myšlení; ovšem za předpokladu, že dovedou oddělit zrno od plevele a vyhmátnout silokřivky vývoje filosofie, vývoje lidské moudrosti, poznání světa a postavení člověka ve světě... Jde... o to, pečlivě zkoumat všechny odstíny nekonečně složitého poznání.“ Nebudu se pokoušet zjišťovat, do jaké míry vyhovují první dva svazky nově vyšlých *Dějín filosofie* tomuto ne právě nenáročnému, avšak spravedlivému požadavku. Chci tu jenom upozornit, že se v těchto *Dějínách filosofie* „píše také o nás“, případně se pokusit zjistit, jak se podařilo splnit uvedený požadavek v oddílech, které jsou věnovány české a slovenské filosofii.

První zánuku o české filosofii najdeme v prvním svazku v kapitole o filosofickém a sociálním myšlení v zemích západní Evropy v V.—XIV. stol. Na str. 291, v sousedství s Rogerem Baconem a Dunsem Scotem je jeden odstavec o filosofii Tomáše Štítného. Dočteme se tu, že Štítný, ideolog drobného rytířstva, přední myslitel konce XIV. stol., nejen začal psát jako první v Evropě o filosofických otázkách národním jazykem, ale že také „hluboce věřil v moc vědy“ a že „ve svých spisech vycházel vždy z uznání objektivní existence *hmoty*“. Neuváděl bych tu téměř celé znění pasáže o Štítném, kdyby nám právě